

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1953

Ο "ΠΛΗΡΗΣ,, ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΕΝΑΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ

Ξαναθυμηθήκαμε τὸν Καίρη. Καί μαζί του τὸ σεμνότατο, σοφότατο καὶ ἀκριβολογότατο βιογράφο του, τὸ Δ. Π. Πασχάλη, τὸν ἱστορικὸ καὶ ἱστοριοδίφη καὶ τῆς "Ἀνδρου καὶ τῶν ἄλλων Κυκλάδων. Τὸ βιβλίον ποὺ ἀφιέρωσε στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Θεόφιλου Καίρη ὁ Δ. Π. Πασχάλης — καὶ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο τὸ συντομότερο, τὸ ἀφιερωμένο στὴν ἀδερφή τοῦ Καίρη τὴν Εὐανθία, τὴν «πρῶτη σοφὴ Ἑλληνίδα» τῶν νεοτέρων χρόνων, ἀνήκουν στὰ στερεότερα μνημεία τῆς νεοελληνικῆς βιβλιογραφίας.

Ἐπὶ ἄρχῃ ἔχουν πολλὰ πράγματα στὴν ὅλη φυσιογνωμία καὶ στὴν ὅλη περιπέτεια τοῦ Θεόφιλου Καίρη, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ μ' ἐνδιαφέρουν προσωπικά—ἢ πολυπραγμοσύνη του, ἔξαφνα, καὶ ἡ θρησκεία του ἐκείνη, ποὺ τὴν ὀνόμασε «θεοσέβεια». Αὐτὰ τ' ἀντικρύζω μὲ τὸ ψυχρὸ μάτι τοῦ φιλοπερίεργου. Μὰ πόσο μὲ δένει μαζί του ἡ ἀγωνία του κ' ἡ φιλέρευνη δίψα του! Κι ὅταν μνημονεύω τὴν πολυπραγμοσύνη του, δὲν ἐννοῶ παρά τὴν ποιότητά της μονάχα, καθὼς τὴ βλέπω διαδηλωμένη καὶ σὶ ἄλλα του φανερώματα καὶ στῆς σωζόμενης βιβλιοθήκης του τὴ σύνθεση—τὸν κατάλογό της ἐτύπωσε ὁ Α. Σ. Τηλιακός.

Ὁ Θεόφιλος Καίρης ἀνήκει στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ κάθε τόσο ἐπιχειροῦν νὰ ξαναπλάσουν τὸν κόσμον—καὶ τοῦτο θέλει νὰ πεῖ: τὴ συνείδηση καὶ τὴ θεωρία τοῦ κόσμου—μὲ τὴ δική τους καὶ μόνο δύναμη. Αὐτὸ εἶναι, φυσικά, δυσκολότατο, μὰ πρέπει νὰ τὸ προσπαθεῖ κανεὶς, γιὰ νὰ τὴν ἀξίζει τὴν ὅποια του ἀνθρωπιά. Οἱ ἔτοιμες ἰδέες εἶναι καθὼς τὰ ἔτοιμα ρούχα: ὅσο κι ἂν τὰ συμμαζώξεις ἀπὸ δῶ, κι ἂν τὰ μακρύνεις ἀπὸ κεῖ, μὲ πολλὴ δυσκολία βολεύεσαι μέσα τους. Καὶ τὸ εὐτύχημα—ἢ καὶ τὸ δυστύχημα, ἀπὸ κάποιες ἀπόψεις—εἶναι πού, ἐνῶ γιὰ τὰ ἔτοιμα ρούχα βρίσκονται πλασμένα πολὺ λίγα κορμιά, οἱ περισσότερες ψυχές, τὰ περισσότερα πνεύματα εἶναι προορισμένα καὶ ν' ἀρχίσουν καὶ νὰ περατώσουν τὴν ὅλη τους ἀνθρώπινη περιπέτεια μὲ τίς ἔτοιμες ἰδέες. Οἱ ἔτοιμες ἰδέες, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, εἶναι τουλάχιστον πολὺ ἀναπαυτικές. Εἶναι καμωμένες γιὰ τοὺς «ὀπαδοὺς» καὶ γιὰ τοὺς «φανατικούς». Ἡ μεγάλη ἀρετὴ τοῦ φανατικοῦ εἶναι πού δὲ συλλογιέται, πού

δὲν κατέχεται ἀπὸ δισταγμοὺς καὶ ἀμφιβολίες. Γι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει παρά μόνο ἡ «αὐθεντία». "Ὅ,τι ἔχει εἰπωθεῖ εἶναι καλὰ εἰπωμένο. "Ὅ,τι ἔχει κατορθωθεῖ εἶναι καλὰ κατορθωμένο. Ἡ δύναμή του εἶναι ἡ τυφλὴ του προσήλωση. Ἡ ἀράγιστη βεβαιότητά του. Ὁ φανατικὸς ἀνήκει πάντα στὴ χρονολογία τῆς πρώτης μύησης. Τὸ παραπέρα εἶναι μόχθος καὶ θλίψη. Κ' ἐνῶ ὁ φανατικὸς ἀποδέχεται πρόθυμα καὶ τὸν ὅποιο μόχθο καὶ τὴν ὅποια θλίψη καὶ φτάνει συχνὰ ἴσα μὲ τὸν ἱερότατο χῶρον τῆς αὐτοθυσίας, ἕνα μονάχα δὲ νιώθει: τὴν ἀνάγκη νὰ ξανασυλλογιστεῖ. Ὁ Θεόφιλος Καίρης εἶταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ξανασυλλογίζονται. Πού δὲ μποροῦν νὰ πιστεύουν, πού θέλουν νὰ πείθονται. Αὐτὸ εἶταν τὸ μαρτύριό του καὶ ἡ ἀθανασία του.

Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ: «Παιδίον ἀκόμη ὧν εἶχα πλείστας ἀμφιβολίας περὶ τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ περὶ τῶν μυστηρίων αὐτῆς. Πρὸς διάλυσιν τῶν ἀποριῶν μου τούτων ἠρώτησα τοὺς διδασκάλους μου, ἀλλ' αἱ ἀπαντήσεις αὐτῶν, πάντῃ ἀσαφεῖς, δὲν μὲ ἐξέβαλον τῆς ἀβύσσου τῆς ἀμηχανίας. Ἀνετράφην καὶ ἐδιδάχθην ὑπὸ τοῦ καυχήματος τῶν Κυδωνιῶν, τοῦ Βενιαμίν, ἀλλὰ ἂν καὶ εἰς πάντα τὰ λοιπὰ ὁ πάνσοφος ἐκεῖνος διδάσκαλος μὲ ἐφώτιζεν, εἰς ὅσα ὁμῶς ἐγὼ ἀνέκαθεν ἀμφέβαλλον δὲν ἴσχυσε νὰ μὲ βεβαιώσῃ, οὔτε κατάρθωσεν νὰ μὲ πείσῃ. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ εὐρισκόμενος ἐκινδύνευα νὰ μείνω ἄθρησκος, μὴ ἀνεχόμενος ὁμῶς τὴν κτηνώδη ταύτην κατάστασιν ἀπεφάσισα νὰ ἐγκαρτερήσω μέχρις οὗ δυνηθῶ νὰ λύσω τὰς ἀπορίας μου, καθότι, ἂν διετέλουν εἰσέτι ἀμφιβάλλον καὶ ἀπορῶν, ὁμοιάζον ἀνθρώπον πεσόντα εἰς βάραθρον, ὅστις, ἐνῶ καταγίνεται ὄλαις δυνάμεσι νὰ ἐξέλθῃ, καταθραυομένων τῶν ἐφ' ὧν στηρίζει τοὺς πόδας του σαθρῶν βάσεων, βυθίζεται ἔτι μᾶλλον εἰς τὸ χάος αὐτοῦ». Τέτια στάθηκε ἡ τραγωδία τοῦ Θεόφιλου Καίρη. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ποῦμε «τραγωδία τῆς ἀμφιβολίας» ἢ καὶ «τραγωδία τοῦ στοχασμοῦ» ἢ καὶ «τραγωδία τῆς ἐλευθερίας». Εἶταν ἕνας ἐλεύθερος ἀνθρώπος—καί, φυσικά, προορισμένος νὰ ὑποφέρει. Οἱ ἀληθινοὶ ἥρωες πλάθονται μόνο μὲ τὴν πρώτη ὕλη τῆς ἐλευθερίας. Οἱ ἄλλοι — δὲν εἶναι

ήρωες, απλούστατα. Και στο πρόσωπο του Καίρη δεν είναι ανάγκη να τιμήσουμε τίποτε άλλο: μονάχα τον ήρωισμό της ελευθερίας.

Ξεκίνησε από το νησί του, για να ιδεί και να μάθει. Ξεκίνησε με το ρώτημα μέσα του. Αυτό είναι το θαυμαστό πρόνομιο: να έχει ανακαλύψει το ρώτημα, και το ρώτημα να έχει μεταμορφωθεί σε πρόβλημα, και το πρόβλημα να έχει καταντήσει άγωνία κ' ή λύτρωση από την άγωνία προς ζωή. Έτσι ή μαθητεία γίνεται αυτό που πρέπει να είναι πάντα: ένα γώνια άναζητηση. Και μόνο αν τούτη ή άγωνία τύχει και κατασταλάξει κάπου, έχεις το δικαίωμα να είσαι και φανατικός, αν το θέλεις. Γιατί τότε μονάχα ο φανατισμός δεν είναι άνεπεικός και μισαλλόδοξος. Όσοι πιστεύουν, αφού πολύ προβληματισθούν, όσοι κατακτήσουν, με τη δική τους τη δύναμη, την αλήθεια τους, δε λέω «την αλήθεια», δεν επιζητούν ποτέ να επιβάλουν με τον καταναγκασμό το δικό τους το νόμο και στους άλλους ανθρώπους. Για τούτο κι ο Καίρης, κραυγάζει μπροστά στους δικαστές του, ότι ποτέ δε ζήτησε να προσηλυτίσει κανένα. Την προσπάθεια του προσηλυτισμού τη θεωρεί, και πολύ σωστά, άνάξια του ελεύθερου ανθρώπου. Όποιος είναι έσωτερικά ελεύθερος τίποτε δε θεωρεί πολυτιμότερο από την έσωτερική ελευθερία των άλλων. Η ελεύθερη συγκατάθεση είναι ο μόνος δεσμός που μπορεί να ένώσει τους ανθρώπους.

Το πνεύμα του Καίρη έχει τραφεί με τη Γαλλική Έπανάσταση και με τη γαλλική φιλοσοφία των πρώτων εποχών του δέκατου ένατου αιώνα. Το πανεπιστήμιο της Πίζας, όπου δε σπούδασε μόνο φιλοσοφία, μά και φυσικομαθηματικά, και το Παρίσι, όπου έζησε στα νιάτα του τέσσερα χρόνια, μέσα στον εικονοκλαστικό πάταγο της φιλοσοφίας του όρθου λόγου, έτόνωσαν την έρευνητικότητά του και την άναγκη που ένιωθε να προβληματίζεται παντού και πάντα. Τον άπολύτρωσαν από το «δέος του δόγματος» και τον έμαθαν να στοχάζεται. Μέσα του ζούσε ο δισταγμός κ' ή δίψα ενός όριστικού προσανατολισμού. Είταν ο πιστός που ήθελε να δικαιώσει την πίστη του. Οι φιλοσοφικές του σπουδές τον όδηγησαν στην υπερτίμηση ίσως της λογικής. Οι θρησκευολογικές του μελέτες στην περιοχή του θρησκευτικού συγκρητισμού. Έτσι μπόρεσε να ιδεί μερικές πνευματικές πραγματικότητες όχι μονάχ' από μέσα, μά και άπ' έξω. Ο Αύγουστος Κόντ άργότερα κ' ή θετική του φιλοσοφία άνοιξαν κάποιους όρμούς στο πνεύμα του. Από την άποψη τούτη, ο Θεόφιλος Καίρης είν' ένα «παιδί του αιώνα του». Σήμερα έμεις οι περιλειπόμενοι, όταν μιλούμε για «στοχασμό», έννοούμε πολλά και διάφορα πράγματα ή

Γαλλική Έπανάσταση κι ο δέκατος ένατος αιώνας έννοούσαν τον ένδιάθετο λόγο τον άρμοσμένο στον κανόνα της λογικής. Πόσο ο Καίρης άπορρέει από τη Γαλλική Έπανάσταση δείχνεται και με την πίστη του προς ένα «γενικότατο γένος», προς ένα υπέρτατο "Ον, το Θεό, που άντικατάστησε μέσ' στη θρησκευτικότητά του τον υπέρτατο Λόγο του γαλλικού διαφωτισμού, και με την πρωτοβουλία που πήρε να καθιερώσει δικό του ήμερολόγιο, να δώσει νέα όνόματα στους μήνες, να όρίσει νέες γιορτές, καθώς έκαμε κ' ή Γαλλική Έπανάσταση. Ο Καίρης δεν είναι όλιστής, είναι όλος πνεύμα. Μά δεν είναι και «μυστικός» ή «κατανυκτικός». Το πνεύμα του υποτάσσεται στο νόμο της λογικής. "Οτι άπερίοριστο ύπάρχει μέσα του τ' όνομάζει «θεό». Όλα τ' άλλα είναι περιορισμένα, δηλαδή καθορισμένα κ' εύκολοεξηγήτα — τουλάχιστο για τον ίδιο. Δε νομίζω πως ή άμφίβολια του προχώρησε ποτέ πέρ' από την έννοια του θεού — κι άς μιλεί για το χάος που ένιωθε να τον δυναστεύει σκληρά. Το πραγματικό χάος άρχίζει από τη ράχη του θεού, όχι από τα πόδια του. Είταν ένας «αίρετικός» ο Καίρης; Και βέβαια είταν, αφού ή αίρεση δεν είναι παρά ή παρέκκλιση από το δόγμα. Το δόγμα είναι άμετακίνητο. Ο Καίρης είταν πολύ εύκίνητος. Η σύγκρουση υπήρξε μοιραία. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, όργισμένος από τον πάταγο, που ξεσήκωσε ή πρόθεση να στηθεί προτομή του Καίρη στην "Ανδρο, έγραφε: «Έλλείπει ενός Φερρέρο, ο όποιος έτουφεκίσθη από την Ισπανία, διότι άνοιξαν όλίγα λαϊκά σχολεία και διέδωσαν ένα φιλοσοφικό βιβλίο, ή Έλλάς τουφεκίζει ένα άνδριάντα και μίαν σκιάν. Έρωτώ, τί θα έζητει ή Ίερά Σύνοδος, αν έπρόκειτο περί ζωντανού όντος; Μίαν πυράν βέβαια». Από τότε που έγραψε τούτα ο Παπαντωνίου είμαστε βέβαιοι για τρία πράματα: α) πως ή προτομή του Καίρη βρίσκεται στημένη στην "Ανδρο και στην κεντρική της πλατεία μάλιστα; β) πως είταν κάποτε ζωντανός ο Καίρης κι ώστόσο, παρ' όλα, κανέναν δε ζήτησε «μίαν πυράν» και γ) πως και σήμερ' αν ζούσε, διαφορετικά δε θα πάθαινε. Ένας «αίρετικός» είναι πάντα ένας «αίρετικός», για όποιο δόγμα και για όποια εποχή. Και δεν ύπάρχει καμιά κοινωνία, που να μην ένοχλείται από τον ελεύθερο «στοχαστή». Γιατί ο ελεύθερος στοχαστής είναι ή άντινομία, το έμπόδιο και ή πέτρα του σκανδάλου. Ο Σωκράτης θα πίνει πάντα το κώνειο. Αυτό είναι βέβαιο. Και θ' αποθεώνεται πάντα. Είναι και τούτο έπίσης βέβαιο. Κ' ίσως έτσι πρέπει να γίνεται. Για να μπορεί πότε πότε να σκύβει στον έαυτό της ή όμαδική ψυχή και να νιώθει από πόση εύτέλεια, παρά τις άλλες της άρετές, είναι πλασμένη.

Τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ Καίρη εἶναι ἡ ἄκρα συνέπεια. Ὑπάρχει στό στοχασμό του ἡ ἀράγιστη ἐνότητα, πού τῆ συναπαντοῦμε ἐξίσου ἀράγιστη κι ἀνάμεσα σέ λόγο καί πράξη. Ὁ Καίρης δέν καταδέχεται τό διχασμό, ἄλλος νά φαίνεται κι ἄλλος νάναι. Κι ἀποβλέπει μέ πάθος στήν πρακτική ἐφαρμογή τῆς θεωρίας, γιατί δέ φοβάται τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στή θεωρία καί στήν πρακτική ἐνέργεια καί γιατί τό νιώθει κατάβαθα, πώς ἄδειος λόγος εἶναι ἡ θεωρία, ἂν τῆς λείπει ἡ δυνατότητα τῆς ἐφαρμογῆς στά πράγματα. Δάσκαλος προικισμένος μέ ἀληθινή ἀρετή σπέρνει τό λόγο του, εὐγλωττο, ζωντανό καί θερμό, ὅπου βρεθεῖ. Τά χρόνια πού πέρασε στό Ἀἴβαλη, στίς μικρασιατικές Κυδωνίες, μέ τήν ὀνομαστή τους σχολή, εἶναι τά χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς. Ἡ δόξα τοῦ λόγου του ἀπλώνεται ἴσαμε τά πέρατα τῆς ἐλληνικῆς γῆς. Κ' ἕνας λόγος, πού ἐκπορεύεται ἀπό καρδιά κι ἀπό σκέψη, πηγαίνει ὀλοίσια στός ἀνθρώπους, αἰχμαλωτίζει καί γοητεύει. Ὁ Καίρης εἶταν ὁ γεννημένος δάσκαλος, τό πνεῦμα τῆς διδασχῆς εἶταν τό πνεῦμα του. Πολλοί θυμήθηκαν σιμά του τόν Πεσταλότσι, πού κι ὁ ἴδιος τόν εἶχε, καθὼς φαίνεται, πολύ ἀγαπήσει. Ὁ παραλληλισμός ἀδικεῖ κάπως τόν Καίρη, ὄχι τόν Πεσταλότσι. Γιατί ὁ Πεσταλότσι δέν ἀγαποῦσε νά διαβάσει πολύ μήτε νιαζόταν γιά θεωρίες καί τά παρόμοια. Ὁ στοχασμός του εἶταν ἀπλός, στερεός καί τετράγωνος. Ἡ διδασκαλία του ἐφαρμοσμένη στά πράγματα, στό συγκεκριμένο. Καί μόνο ἀπό τήν ἀποψη τούτη, τοῦ πραγματοποιοῦ, ὁ Καίρης σιμώνει τόν Πεσταλότσι. Κι ἀπό τήν ἄλλη ἐκείνη ἀποψη, τήν πολυτιμότητα, τῆς ὀλοκληρωτικῆς προσφοράς. Ὁ Πεσταλότσι πίστευε, καί πολύ σωστά, πώς τίποτε δέ μπορεί ν' ἀντικαταστήσει τή μητρική στοργή στό πλάσιμο τοῦ νέου ἀνθρώπου. Καί πώς τό σχολεῖο μιὰ τέτια στοργή πρέπει νά προσφέρει στά παιδιά, μιὰ τέτια ἀτμόσφαιρα τοῦ σπιτιοῦ. Γιά τοῦτο συμμαζεύε σιμά του τά ὄρφανά, τά κατατρεγμένα καί τ' ἀπόκληρα τῆς τύχης καί τά ἐγκαθιστοῦσε σέ μικρές ἀγροικίες καί περνοῦσε μαζί τους καί τίς μέρες του καί τίς νύχτες του, ἀφοσιωμένος στή μόρφωσή τους. Ἔτσι τήν ἐνίωσε κι ὁ Καίρης τῆ διδασχῆ: μιὰ ὀλοκληρωτική προσφορά, ὄχι μιὰ ἐπαγγελματική ἐνασχόληση. Καί νούς καθολικός καθὼς εἶταν, εὐρύτητα τά εἶχε συλλάβει καί τῆς παιδείας τά πλαίσια. Ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων του ἀρχίζε ἀπό τά στοιχειωδέστερα γιά νά καταλήξει στά ὑψηλότερα. Σέ κείνα πού συγκροτοῦν σήμερα τήν πανεπιστημιακή παιδεία. Κι ὄχι μονάχα σ' ὅσα ἀναφέρονται στίς «θεωρητικές» λεγόμενες ἐπιστήμες. Μά καί σ' ὅσα ἀνήκουν στό χῶρο τῆς θετικῆς καί τῆς ἐμπει-

ρικῆς σοφίας. Μελετοῦσε τά πάντα καί τίποτε δέν ἔκρινε κατώτερο τοῦ ζωντανοῦ του ἐνδιαφέροντος. Μερικά λήμματα στόν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης του μάς ξαφνιάζουν: τοῦ G. Raynal ἡ δεκάτομη ἱστορία τοῦ ἐμπορίου στίς Ἰνδίες, τυπωμένη στή Γενεύη, στά 1871, τοῦ Dantrengas ἡ ἱστορία τῶν ὀνομαστών ναυαγίων (τόμοι δύο, Παρίσι, 1840) καί μιὰ σειρά ἐγχειρίδια ἀναφερόμενα στή μετεωρολογία, τῆ μελισσοκομία, τήν ἐντομολογία, τήν κηποτεχνική, τήν ξυλουργική κλπ. Ὁ σκοπός του εἶταν διπλός: νά καταρτίσει ὄσο μπορούσε πληρέστερα τοὺς τροφίμους του μέ θεωρία καί γνώση καί νά τοὺς κάμει συνάμα ἱκανοὺς ν' ἀντιμετωπίσουν νικηφόρα τίς βιοτικές δυσχέρειες. Ὁ ὄρφανοτροφεῖο, πού ἱδρύσε στήν Ἀνδρο, καί πού στάθηκε ἡ ἀρχὴ τῆς καταστροφῆς του, εἶταν ἕνα πρότυπο ἱδρυμα. Δέν ἄργησε νά γίνει κ' ἕνα κέντρο παιδείας μεγάλης φήμης. Μικροὶ καί μεγάλοι, καμιά φορά σαραντάρηδες, ἀπό παντοῦ, κι ἀπό τήν Ἑλλάδα κι ἀπό τ' ἄλλα μέρη, Ἕλληνες καί ξένοι, γέμιζαν τίς αἰθουσές του κατανοητικὰ ἀφοσιωμένοι στήν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου Δασκάλου. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Καίρη εἶταν ἡ ἀκτινοβολία τοῦ «πλήρους ἀνθρώπου». Ἀκόμα κι ὄταν τό ἐνίωθαν μερικοί, πώς ὁ ἀπροσχημάτιστος κι ἀνυστερόβουλος λόγος του ξεστράτιζε σέ κάποιες κακοτοπιές, πού θά μπορούσαν καί τήν ἐπίκριση νά γεννήσουν, τοὺς εἶταν ἀδύνατο νά διαφύγουν τῆ γοητεία μιᾶς διδασχῆς, πού δέν εἶχε καμιά σχέση μέ τήν ἀπλή μετάδοση ἐνός ὀποιουδήποτε γνωστικοῦ θησαυροῦ, πού προχωροῦσε ἀπό τά ἐνδότερα ἐνός «πλήρους» ἀνθρώπου πρὸς τό φῶς. Γιατί ὁ Καίρης ὑπῆρξεν ὁ «πλήρης» ἀνθρωπος — καί τοῦ καιροῦ του καί τοῦ τόπου του εἰδικότερα καί τοῦ ὀποιου καιροῦ καί τόπου γενικότερα. Μυημένος στά νιάτα του φιλικός, ἀφῆσε τά πάντα παράμερα, σάν ξέσπασε ὁ μέγας Ἀγῶνας, γιά νά πολεμήσει συστρατιώτης γεμάτος αὐτοθυσία στό πλάι τῶν ἀπαίδευτων, ἀντλώντας οὐσία ζωῆς ἀπό τήν ἀνεπιτήδευτη αὐτοθυσία τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων. Ἐβγήκε ἀπό τόν Ἀγῶνα λαβωμένος — καί μήτε πού τόν ἀφῆσε ἡσυχὸ ἡ λαβωματιά ἴσαμε τῆ στερνή του στιγμή. Πληρεξούσιος σ' ἔθνικες συνελεύσεις ὕψωσε βαριά τῆ φωνή του, γιά νά ὑπερασπίσει τήν ἰσοπολιτεία, τήν ἀδερφοσύνη, τήν ἀνεξικακία, ὀραματιστῆς μιᾶς κοινῆς, ὅπου ὁ δίκαιος νόμος θά εἶταν ὁ ὑπέρτατος ρυθμιστῆς τῶν ὄλων. Ἀνθρωπος ἀνιδιοτελέστατος καί ἀφιλοκερδέστατος ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δημοκρατικός κατὰ τό γνήσιο νόημα τοῦ ὄρου, ἐχθρὸς τῆς βίας καί τῆς τυραννίας, ἀπ' ὀποια μεριά κι ἂν φυσοῦν οἱ λοιμικοὶ τοὺς ἀνεμοὶ, δέ ζήτησε μήτε διακρίσεις μήτε ἀξιώματα μήτε τιμές. Κι ὄταν τοῦ προσφέρθηκαν, δέν τά δέχθηκε. Ἦθελε νά μένει μέ τῆ συνείδησή του

καθάρια, να μπορεί να γεύεται τὸ ἀσκητικό του ψωμί χωρίς τύψη. Ἄνυπέρβλητο εἶταν τὸ ἦθος του. Ἐνας δωρικός ἄνθρωπος ντυμένος τὸ ράσο τοῦ χριστιανοῦ. Ἀπὸ κείνους τοὺς ἀρχαίους ἄνθρώπους, τοὺς μονοκόμματους, τοὺς ἀλύγιστους, τοὺς ἀσυμφιλίωτους πάντα με ὅ,τι δὲν εἶναι ἡ ἀκέρια κ' ἡ γνήσια ἀρετή. «Τὸν θαυμασμόν», γράφει ὁ Δ. Π. Πασχάλης, «ἐμπνέει ἡ ἐργατικότητα, ἡ σκληραγωγία καὶ τὸ λιτοδύαιτον αὐτοῦ, γέροντος καὶ δεινῶς μάλιστα πάσχοντος, ἀποτελοῦντος οὕτω τὸν ἀντίποδα ἐκείνων, οἵτινες ἐκ πτωχοκαλογηροπαίδων ἀρξάμενοι ζῶσιν ἐν χλιδῇ καὶ ἐν τρυφῇ καὶ εὐωχίαις, καὶ βρενθυόμενοι ὀμιλοῦσιν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ λησμονοῦντες ὅτι ὁ Χριστὸς γυμνόπους εὐηγγελίζετο τὸ θεῖον κήρυγμα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μετὸ φραγγέλιον ἀνὰ χεῖρας ἐδίωκεν ἐκ τοῦ Ναοῦ ἐκείνους, οἵτινες μετέβαλον τὸν οἶ-

κον τοῦ Θεοῦ εἰς οἶκον ἐμπορίου».

Ἐπάρχουν σήμερα πολλοὶ ἄνθρωποι, καὶ στὸν τόπο μας κ' ἔξω, ποὺ νὰ θυμοῦνται τὴν αἵρεση τοῦ Καΐρη; Νομίζω, ἐλάχιστοι. Καὶ μάλιστα ἐκεῖνοι ποὺ καταγίνονται μετὰ τὰ ἱστορικά τῆς νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ μετὰ τὰ ἱστορικά τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας, ἔστω. Ἐπάρχει ἕνας, ἀνάμεσά μας, «θεοσεβής», κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐννοοῦσε τὴ «θεοσεβεία» ὁ Καΐρης; Νομίζω, κανεὶς. Μὰ θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχουν πολλοί, αὐτὸ εἶναι τὸ σωστὸ καὶ τὸ δίκιο, ποὺ νὰ μὴ λησμονοῦν τὴν πληρότητα, τὴ συνέπεια, τὴν αὐτοθυσία, τὴν ἀδάμαστη τόλμη, τὴν εὐθύτητα, τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὴν ἀνιδιοτέλεια τοῦ Καΐρη. Γιατὶ ὁ δέκατος ἕνατος ἑλληνικός αἰώνας δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ προβάλει στὸ θαυμασμό μας πολλὰς παρόμοιες προσωπικότητες. Καί, φυσικά, πολὺ λιγότερες ὁ εἰκοστός.

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΑΪΡΗ ΑΠΟ ΤΟΝ G. F. WATTS

Ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Θεοφίλου Καΐρη φαντάζει μυστηριακὴ στὴ χαραυγὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους σὰν ἕνα περίεργο συναπάντημα Βυζαντίου καὶ Δύσεως. Μοιάζει βυζαντινὸς καλόγερος. Μὰ ὁ νοῦς του πάει νὰ μετουσιώσῃ τὴν καλογερικὴ μορφή του σὰ φωτισμένο πρόσωπο, ποὺ θυμίζει τὴν ὄψιν τοῦ σοφοῦ Λεονάρδου.

Μὰς ἔχουνε διατηρήσει τὴ μορφή του μερικὲς χαλκογραφίες καὶ δυὸ τρεῖς ἐλαιογραφίες. Ξεχωρίζει ἀνάμεσα σ' αὐτὰς τὶς εἰκόνες ἡ προσωπογραφία τοῦ G. F. Watts, ποὺ ἀνήκει στὴ συλλογὴ τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης.

Ὁ G. F. Watts εἶχε γνωρίσει καὶ εἶχε συνδεθεῖ μετὰ τὴν ἐγκατεστημένη στὸ Λονδίνον ἑλληνικὴν οἰκογένεια τοῦ Κ. Ἰωνίδη, ποὺ τὴν κόρη του Αἰκατερίνη, τὸ δέκατο παιδί του, παντρεύτηκε ὁ Γ. Π. Λασκαρίδης¹. Σὲ ἀθηναϊκὰ σπίτια μάλιστα σώζονται μερικὲς ἀπὸ τὶς πολλὰς προσωπογραφίες τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας Ἰωνίδη, ποῦχει φιλοτεχνήσει ὁ γνωστός ἀγγλὸς ζωγράφος. Ὁ Θεόφιλος Καΐρης ἦτανε συνδεδεμένος καὶ μετὰ τὸν Κ. Ἰωνίδη καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν οἰκογένεια Λασκαρίδη.

Ἡ σχέση μετὰ τὴν οἰκογένεια Λασκαρίδη καὶ μετὰ τοὺς Ἰωνίδηδες μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε πὼς θὰ ὀδήγησε στὴν προσωπογράφησιν τοῦ Θεοφίλου Καΐρη ἀπὸ τὸν G. F. Watts,

ποὺ ἀνήκει σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη.

Ὁ G. F. Watts ἐμφανίζει τὸν Θεόφιλο Καΐρη σὲ σχετικὰ προχωρημένην ἡλικία. Μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε πὼς ὁ ζωγράφος παράστησε τὸν Θεόφιλο Καΐρη ὅπως τὸν εἶδε στὴν τελευταία του μετάβασι στὸ Λονδίνον. Ὁ Θεόφιλος Καΐρης, ὅπως εἶναι γνωστό, πῆγε στὸ Λονδίνο γιὰ τελευταία φορὰ στὸ 1843 (ἴσως ἀρχὰς 1844) κ' ἔμεινε κεῖ ὡς τὰ 1844. Πλησίαζε λοιπὸν τότε ποὺ τὸν ζωγράφησε ὁ G. F. Watts τὰ ἐξήντα του χρόνια.

Ὁ G. F. Watts ἦτανε τότε, δηλαδὴ τὸ 1843-1844, νέος μόλις 26-27 ἐτῶν, ἀφοῦ γεννήθηκε στὰ 1817. Ὁ «Pre-Raphaelite Brotherhood» δὲν ἔχει ἀκόμα σχηματισθῆ. Ὁ Rosseti, ὁ Millais κ' ὁ Hunt τὴν ἰδρυσαν, ὅπως εἶναι γνωστόν, μιὰ βραδυά, ποὺ κυττάζανε κάποιον ἀντίγραφο τοῦ «Θριάμβου τοῦ Θανάτου», ἀπὸ τὸ Camprosanfo τῆς Πίζας, τὸ 1848. Ὁ κλασικισμὸς τοῦ John Flaxmann (1755-1826) στὴν Ἀγγλία δὲν ἔχει ἀκόμα παραμερίσει, μὰ μέσ' ἀπὸ τὶς κλασικὲς μορφὰς διαφαίνεται καθαρὰ πιά τὸ ρομαντικὸ πνεῦμα. Ὁ G. F. Watts, προσωπογράφος ἀπὸ τὰ πρῶτα του χρόνια γιωματὸς σκέψη καὶ φαντασία, θὰ ἐνθουσιάστηκε ζωγραφίζοντας τὸν Θεόφιλο Καΐρη. Ὁ Θεόφιλος Καΐρης εἶναι ὁ Ἕλληνας σοφός, κατατρεγμένος στὴν πατρίδα του γιὰ τὶς δοξασίες του, ποὺ τὸν σέβονται οἱ ἔλ-

1. Βλ. Γούδα, Παράλληλοι Βίοι, τόμ. Γ', σελ. 188.